

LA HISTÒRIA SOCIAL I CULTURAL A CASTELLA I LLEÓ

JOSÉ-VIDAL PELAZ, PILAR CALVO CABALLERO, ENRIQUE BERZAL DE LA ROSA

Anàlisi sobre el desenvolupament de la historiografia castellanoleonesa en torn a tres temes: el moviment obrer –des de la història social que centra la dècada dels vuitanta als escassos estudis de la següent, plantejats des d'una perspectiva integral i globalitzadora–; la beneficència i l'assistència social –connectant l'estudi de la pobresa amb els mecanismes reproductors de la societat i l'economia dominants–; i per últim, el paper de la premsa com agent històric singular.

MOVIMENT OBRER

La historiografia centrada en el moviment obrer castellà és molt escassa. No tenim cap monografia que abrasi tota la regió. La província que disposa d'un major nombre d'estudis, fonamentalment perquè està més industrialitzada i perquè hi ha més investigadors interessats en aquesta parcel·la, és Valladolid. En aquest sentit, la primera característica que caldria destacar del que s'ha escrit sobre el moviment obrer castellanoleonès és el retard. Com a conseqüència, es tracta també d'una recerca historiogràfica ancorada plenament en aquella renovació teòrica i metodològica que en aquest terreny tingué lloc al començament dels anys vuitanta. Efectivament, la història del moviment obrer castellanoleonès comença a adquirir pes i importància després que tingués lloc, al final dels anys setanta, el canvi de rumb d'una «historiografia tradicional» combativa i ideologitzada i l'inici d'enfocaments més totalitzadors, plenament inserits en la «història social», en aquell moment en alça. Com és ben sabut, aquesta renovació postulava que s'abandonés, per esgotada i incompleta, aquella història del moviment obrer centrada gairebé exclusivament en les principals organitzacions obreres, els seus líders, plantejaments ideològics i d'acció, i també en les lluites i resistències dels treballadors més o menys organitzats («història de batalla»). Ben al contrari, s'apostava per una història del moviment obrer que tingués el poble com a veritable protagonista i que conjuminés, de la manera més global i completa pos-

sible, la història dels treballadors. La qual cosa exigia, per tant, endinsar-se en variables tan poc sovintejades com, per exemple, les condicions de vida, la mentalitat, la cultura, el lleure, etc. Per culpa del seu caràcter tardà, que ja hem apuntat abans, al començament de la dècada dels anys vuitanta alguns historiadors castellans particeps d'aquestes propostes van començar a endinsar-se en els orígens del moviment obrer en aquestes terres sense disposar, a diferència del que succeïa en altres regions i a escala nacional, d'estudis «de batalla» que donessin compte de les principals organitzacions i lluites obreres a Castella i Lleó. Aquest camí, iniciat a Valladolid i Palència, va partir d'un article de Josefina Cuesta sobre el moviment obrer de Palència inclòs en una Història més general,¹ dels estudis de Rafael Serrano sobre la Gloriosa i el segle XIX a Valladolid,² i del treball realitzat per un equip de recerca coordinat per Jesús M. Palomares que rememorava el centenari de la Comissió de Reformes Socials de Valladolid abordant, entre altres aspectes, les condicions de vida de la classe obrera, les vagues, el primer de maig i l'associacionisme catòlic i de classe. L'estudi de Mercedes Llorente sobre la «condició obrera» soriana entre 1880 i 1940 completà aquest primer elenc d'obres. Evidentment, la cronologia de les primeres recerques rarament supera el segle XIX i, com ja hem dit, els seus autors tampoc no disposaven de monografies anteriors que estudiessin les lluites, els líders i les principals organitzacions obreres de la regió. Pel que fa a aquest darrer punt, fou com-

pletat, en el cas de Valladolid, pels estudis de J.M. Palomares sobre el socialisme i d'Ángel de Prado sobre el moviment obrer de la II República;³ en el cas de Palència, per estudis també sobre aquest darrer període. Seguint en aquesta línia, en els anys noranta Rafael Serrano, Carlos Hermida i J. Muñoz aprofundiran en el coneixement històric de la conflictivitat laboral castellana.⁴ La dècada actual ens presenta un escàs nombre d'estudis que, centrats fonamentalment en el segle XIX i primer terç del XX, aborden el tema des d'una perspectiva integral i globalitzadora. Entre aquests estudis tenim, per a Valladolid, els de Guillermo Pérez⁵ i R. Serrano-G. Pérez-R. Martín de la Guardia, el més ampli de Delgado Viñas sobre Burgos, i altres articles sobre Palència i Salamanca. Menys abundant és el que s'ha escrit per al període comprès entre 1939 i 1975, una escassetat que contradiu les inquietuds més actuals del contemporanisme espanyol: l'article de J.C. del Pozo i F. Carantoña sobre CCOO, els de R. Serrano i E. Berzal per a Valladolid i la HOAC castellana, i els estudis de P.V. Fernández sobre el sindicat vertical lleonès constitueixen, en aquest sentit, les úniques referències. Finalment, hem d'apuntar que la història de l'acció social de l'Església castellana presenta un panorama més afortunat. Els treballs en aquest àmbit, impulsats pels clàssics de J.J. Castillo i Josefina Cuesta, completats posteriorment per P. Carasa, se centren fonamentalment en Valladolid i Palència. En aquests caldrà sumar, finalment, els de M. Martínez i els de Burrieza Mateos per a Villalón i Zamora respectivament.

BENEFICIÈNCIA I ASSISTÈNCIA SOCIAL

Una de les escoles castellanes més fecundes ha estat la història de la marginació, centrada en la pobresa i l'assistència social. Si bé els primers estudis van aparèixer a partir de 1940, consistien en anàlisis de ranci sabor local atrapat en el maniqueisme, tot un mar de fons que continua fins als nostres dies vinculat a publicacions locals, però que no té res a veure amb la investigació universitària. En fou pioner el grup de Valladolid, que arrencà a partir dels anys setanta de la mà de modernistes i contemporaneistes—T. Egido, R. Pérez i J.M. Palomares— tot posant l'accent en les institucions assistencials, els marginats, i inaugurant alhora la síntesi amb unes mires que superaven el marc castellà.⁶ La història de les institucions assistencials arriba fins als nostres dies referida a hospicis, confraries i, amb atenció preferent, als hospitals, diferenciats en la major part de les províncies i amb alguna síntesi nacional i regional.⁷ Cal reconèixer que alguns d'aquests estudis inicialment locals recreaven aquestes institucions en si mateixes sense descobrir-ne el significat històric.

Però el mèrit de l'escola castellana va consistir a fer avançar aquesta línia de recerca pel camí de la renovació metodològica iniciada per P. Carasa en els anys vuitanta i regida per un plantejament dinàmic i integrador que significà un autèntic revulsiu en el panorama nacional dels estudis del pauperisme atenent a la seva doble relació amb la societat de la qual procedeix i amb l'oligarquia local que li dóna assistència, en el context dels processos de transformació burgesa que van donar com a resultat la consolidació del control i la preeminència de les oligarquies locals.⁸ Aquest plantejament presta atenció a l'assistit, per mitjà del concepte forjat per Carasa de «pauperització» i la seva relació amb el projecte burgès. Alhora, n'amplia els continguts, de manera que els estudis connecten pobresa i assistència social amb els mecanismes reproductors de la societat i l'economia dominants. Carasa aprofundeix en la pobresa real—assistida o no— i potencial jugant hàbilment amb els conceptes de pauperitzat i pauperitzable, a

més de sospesar l'instrument de la beneficència en mans de la burgesia com a vacuna interessada contra el conflicte social. La iniciativa continua procedent del grup de Valladolid, centrat a Burgos i a Valladolid, on E. Maza estudia els pobres, les institucions i la seva relació amb la ciutat. Carasa, P. García i E. Maza relacionen beneficència amb desamortització. En l'etapa de la modernitat, A. Marcos a Palència i M. Fernández a Valladolid rellegeixen rere la pobresa i la seva assistència l'estratègia legitimadora de la cosmovisió de l'Antic Règim, i recentment L. Fernández capta els trets característics de l'assistència social moderna.⁹ El camp temàtic serà ampliat per

els nous serveis municipals del plus a Burgos i Valladolid.¹⁰

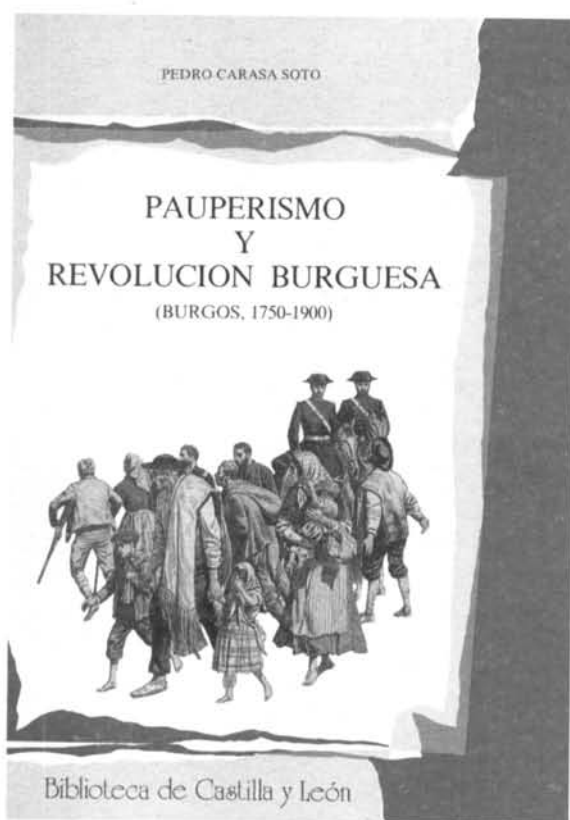
En aquest terreny dels efectes que la percepció de la pobresa produeix en l'aparició dels mecanismes de previsió hi figura al capdavant el grup de Salamanca. A partir d'aquests pressupòsits, l'escola de Salamanca realitza síntesis nacionals¹¹ i propicia un segon centre d'interès en la historiografia del pauperisme en l'edat contemporània: la previsió (D. Gómez, F. Montero, J. Cuesta, E. Martínez, M. Samaniego, M. Esteban, D. de la Calle i M.C. Palomeque).¹² En la convergència de la mà de l'Estat i de la qüestió social investiguen els estudis ja esmentats de les Comissions locals de

Reformes Socials—que dirigeix a Valladolid J.M. Palomares; a Palència, B. Herrero; i a Salamanca, D. de la Calle, M. Esteban, J. López i el col·lectiu publicat a *Studia Historica*. Més recentment, E. Maza investiga la qüestió social durant els segles XIX i XX interpretada en clau de sociabilitat: el mutualisme. Per la seva banda, P. Carasa ha replantejat, a la revista *Historia Social*, la seva pròpia metodologia d'anàlisi del pauperisme en la direcció d'investigar l'antropologia, la cultura i les relacions més subjectives i subtils entre pobresa i societat.

A més de la pobresa, la història de la marginació ha apuntat altres objectes d'estudi. Les investigacions, encapçalades per les universitats de Salamanca i Valladolid, abracen des de la marginació social i per causes religioses durant l'Antic Règim (M.F. Ladero, L. Fernández, M. Gómez, R. Teja, A. Vaca, J.L. Alonso), incloent-hi els personatges que es

mouen en els límits, és a dir, els *pícaros* i els pretendents (R. Pérez i R. González) fins al marc contemporani dels bojos (E. Maza) i els perseguits per causes polítiques i exiliats l'any 1936 (J. Cuesta i B. Bermejo).

Aquesta breu síntesi que presentem no ens permet donar compte ni de les suggeridores hipòtesis de treball i reflexions que sorgeixen a còpia d'investigar les obres anteriors ni del camí que de mica en mica s'ha anat obrint en la història dels pagesos, de les patronals, i en l'ampli camp de la sociabilitat, que queden pendents per a una nova ocasió.

M. Esteban, Carasa i altres a diferents fórmules assistencials, com els graners comunals, les caixes rurals i les caixes d'estalvi. Paral·lelament, E. Maza i M. Esteban s'endinsen en els termes materials en què es presenta la qüestió social, l'ambient i les actituds de l'oligarquia local davant la pobresa i la seva resposta a través de les institucions públiques i privades. Altres autors aprofundeixen les anàlisis dels serveis generats per la beneficència municipal a Zamora (P. Correrera i J. Cuesta), que en ocasions han estat abordats des de la perspectiva del moviment obrer en els estudis ja esmentats de C. Viñas i G. Pérez, centrats en

L'estudi de la premsa com a agent històric singular, més enllà de la mera utilització com a font, ha estat una constant dins de les línies de recerca prioritàries del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Valladolid des del moment de la seva creació. Així doncs, podem dir que Valladolid constitueix un focus privilegiat dins de la regió pel que fa a aquesta mena de treballs. Les primeres aproximacions al tema, realitzades pels professors Palacio Atard i Luis Miguel Enciso Recio, van tenir una continuació en obres de conjunt o treballs parcials de Jesús Mª Palomares Ibáñez, Teófanos Egido López i, sobretot, Celso Almuíña Fernández. La publicació de la tesi de doctorat d'aquest últim (*La prensa vallisoletana durante el siglo XIX, 1808-1894*, 2 vol., Institución Cultural Simancas, Valladolid, 1977) significà una autèntica revolució metodològica, ja que abordava el fenomen del periodisme des de diversos vessants, des del context històric en què neix i es desenvolupa el diari fins al món empresarial, passant pels principals corrents d'opinió que genera la premsa. Fins en aquell moment la historiografia sobre el tema havia restringit la seva tasca fonamental a la catalogació i descripció dels mitjans escrits, o bé a vincular-los amb determinats corrents polítics o interessos econòmics molt generals, sense investigar els suports empresarials i la mediatització que aquests exercien en el producte final, és a dir, en la publicació mateixa. A partir de l'obra d'Almuíña es van començar a elaborar un seguit de treballs que han anat desgranant la història de la premsa regional, si bé han estat d'un valor molt desigual. Sobre la premsa lleonesa del segle XIX realitzà la tesi doctoral Francisco León Correa. Altres treballs que podem esmentar són la memòria de llicenciatura de Juan Carlos Pérez Manrique sobre el periodisme de Burgos el segle XIX o la de Mª Victoria Segovia Bernardos sobre les publicacions segovianes en els últims vint anys del segle XIX. La premsa d'Àvila ha estat estudiada per Maximiliano Fernández en la seva tesi doctoral i en diversos articles. A Salamanca, l'obra de Jesús García García constituí el primer gran esforç per integrar comprensivament les publicacions de l'activitat dins del seu marc sociocultural. Sobre Zamora han treballat Burrieza Mateos i Mariano Esteban

de Vega. L'última aportació des del punt de vista provincial ha estat la tesi doctoral de José-Vidal Pelaz López, una anàlisi feta a consciència del fenomen periodístic de Palència en la llarga durada que utilitza com a eixos conductors les relacions de la premsa amb el fenomen caciquil i l'actitud dels mitjans controlats per l'Església davant dels processos de secularització del món modern. En els treballs de Galo Hernández trobem un intent d'abordar la premsa des d'una perspectiva regional per a un període concret, el bienni azañista. Per acabar, la història de la premsa de Valladolid s'ha enriquit amb dues aportacions que han abordat el segle XX des d'una perspectiva monogràfica. Així, el treball de Pablo Pérez López sobre les relacions del món catòlic i la premsa i el de Ricardo Martín de la Guardia sobre la cadena de publicacions del Movimiento.¹³ Tampoc no han faltat noves aportacions del mateix Celso Almuíña, tant a nivell empíric com de la reflexió teòrica o metodològica.

José-Vidal Pelaz

Professor ajudant d'Història Contemporània de la Universidad de Valladolid

Pilar Calvo Caballero

Professora associada d'Història Contemporània de la Universidad de Valladolid

Enrique Berzal de la Rosa

Becari d'Història Contemporània de la Universidad de Valladolid

1. CUESTA, J.: «El movimiento obrero en la ciudad de Palencia», dins GONZÁLEZ, J.: *Historia de Palencia*, Madrid, 1984.
2. SERRANO, R.: *El Sexenio Revolucionario en Valladolid. Cuestiones sociales (1864-1874)*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1986.
3. PALOMARES, J.M.: *El socialismo en Castilla. Partido y sindicato en Valladolid durante el primer tercio del siglo XX*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1988; DE PRADO, A.: *El movimiento obrero en Valladolid durante la Segunda República*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1985.
4. HERMIDA REVILLAS, C.: *Economía agraria y agitaciones campesinas en Castilla la Vieja y León: 1900-1936*, tesi doctoral inèdita, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1989.
5. PÉREZ, G.: *Ser trabajador: vida y respuesta obrera (Valladolid, 1875-1931)*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1936.
6. PALOMARES IBÁÑEZ, J.M.: *La asistencia social en Valladolid: el hospicio de pobres y la Real Casa de Misericordia (1724-1847)*, Diputación, Valladolid, 1975; PÉREZ ESTEVEZ, R.M.: *El problema de los vagos en el siglo XVIII*, Confederación Española de Cajas de Ahorros, Madrid, 1976.
7. CARASA SOTO, P.: *El sistema hospitalario español en el siglo XIX: de la asistencia benéfica al modelo sanitario actual*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1985; *Historia de la Beneficencia en Castilla y León. Poder y pobreza en la sociedad castellana*, Valladolid, 1989.
8. CARASA SOTO, P.: *Pauperismo y Revolución Burguesa. Burgos, 1750-1900*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1987; *Crisis del Antiguo Régimen y acción social en Castilla*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1986.
9. MARCOS MARTÍN, A.: *Economía, sociedad y pobreza en Castilla. Palencia (1500-1814)*, Diputación de Palencia, Palencia, 1985; FERNÁNDEZ UGARTE, M.: *Expósitos en Salamanca a comienzos del siglo XVIII*, Diputación de Salamanca, Salamanca, 1988.
10. MAZA ZORRILLA, E.: *Valladolid, sus pobres y la respuesta institucional (1750-1900)*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1985; ESTEBAN DE VEGA, M.: *De la beneficencia a la previsión: la acción social en Salamanca*, Diputación de Salamanca, Salamanca, 1991.
11. CARASA SOTO, P.: «La pobreza y la asistencia social en la Historiografía contemporánea», *Hispania*, núm. 176, 1990, pp. 1.475-1.503; MAZA ZORRILLA, E.: *Pobreza y asistencia social en España. Siglos XVI al XX. Aproximación histórica*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1987; *Pobreza y beneficencia en la España contemporánea (1808-1936)*, Ariel Practicum, Barcelona, 1999.
12. CUESTA BUSTILLO, J.: *Hacia los seguros sociales obligatorios*, MTSS, Madrid, 1988; SAMANIEGO BONEU, M.: *La unificación de los seguros sociales a debate. La Segunda República*, Madrid, 1988.
13. PÉREZ, P.: *Católicos, política e información. Diario Regional de Valladolid, 1931-1980*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad, Valladolid, 1994; MARTÍN DE LA GUARDIA, R.M.: *Información y propaganda de la prensa del Movimiento. Libertad de Valladolid, 1931-1979*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad, Valladolid, 1994.